գացմունքներին, բաւականութիւն կը տայ իր չնչին, մանր բնաւորութեան անսանձ պահանջներին։

Մինչև սպիտակ մազերը, մինչև գերեզմանը նա մնում է բնաւորութեամբ անչափահաս աշակերտ, շ կ օ լ ն ի կ, մանր, ողորմելի ինտրիգաներ և թշնամութիւններ վարող, նախանձոտ էակ, զուրկ բարձր իդէալներից, լայն գաղափարներից, ամեն գովելի բանին նախանձող և վնասող մարդ, կարճատես մտածող, մանր պակասութիւններ բզբզող և խոշոր պակասութիւններ չը նկատող, ուրիշի ընտանեկան կեանքին դիպչող և նրա հասարակական գործունէութիւնը գնահատել անկարող մարդ....

Փակված դպրոցի աշակերտական կեանքը իր անջնջելի դրօշմով դրօշմել է նրա բնաւորութիւնը ամբողջ կեանքի համար։

Եւ ահա այդ բոլոր մարդիկ, զուրկ որ և է բարձր հասարակական գաղափարից, հեռու մեծացած ընտանեկան կեանքից, ընտանեկան հսկողութիւնից և նրա բարերար ազդեցութիւնից, իրանց հասակակից տղամարդիկների չոր ու ցամաք շրջանում կրթված, մանր և չնչին էակներ՝ նրանք ապագայում դառնում են հասարակական գործիչներ մեզ մօտ....

Հասկանալի է, ուրեմն, թէ ինչ կը լինի այն հասարակութիւնը, որ առաջնորդվում է այդ տեսակ գործիչներով, որոնք արդիւնք են պլանդակ, հիւանդոտ, հրէշաւոր, անբնական հիմնարկութեան, որին անուանում են փակված դպրոցը։

Եւ բաւական չէ որ մեր գործիչների մեծ մասը իրանց կրթութիւնը ստանում էին փ ա կ վ ա ծ դպրոցներում, որոնք ժամանակակից մանկավարժութեան մէջ համարվում են հնացած, վնասակար, անժամանակակից հիմնարկութիւններ, — մեր արդէն եղած այդ դպրոցներին դարձեալ աւելացաւ մի փ ա կ վ ա ծ դպրոց, որ աւելի էլ հեռու է հասարակական կեանքից, աւելի էլ առանձնացած է, քան թէ մինչև այժմ եղածները։ Դա Էջմիածնի ճեմարանն է։

Կարող ենք երևակայել թէ ինչ հրէշներ կը ծնայի նա մեզ։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԲԱԹՈՒՄԻՑ

—

Օգոստոսի 3-ին

Ահա երկու տարին լրանում է երբ Բաթումը անցաւ ռուսաց իշխանութեան ներքոյ։ Կարծես ամենայն կողմից ամեն դասակարգի ժողովուրդ վաղուց սպասում էր այդ՝ գուշակելով Բաթումին երևելի ապագայ, առաջին վաճառաշահ քաղաք լինելու։

Թափվեցան իսկոյն վաճառականներ, զանազան ընկերութիւնների ներկայացուցիչներ, արուեստաւորներ, գիւղացիներ, և մանաւանդ Թափվեցան բաղդախնդիր ստաճանաւորներ, պարապ և անգործ իշխաններ, իւրաքանչիւրի ձեռին մի ծանօթագիր այս և այն նշանաւոր ազգականներից մի որ և է պաշտօն ձեռք բերելու համար, և այսպէս կարճ միջոցում Բաթումը դարձաւ մի խառն խառնիճաղանճ և պէս պէս ժողովրդի։ Վաշխառու վաճառականները շտապեցին վարձել հարիւրապատիկ գներով մահմետական վրացի բէգերի հոտած տները, գոմերը, գարմանատները և շուտով կարկատելով հարիւր մի տեղ քակված պատերը, ծուխից սևացած օճորքը թղթերով ծածկելով և մի կերպ գեղեցկացնելով՝ մագազիններ, հիւրանոցներ և գինետներ պատրաստեցին մէկին հարիւր վաստակելու մտքով։ Ըստ երևոյթին կարծում էին թէ՝ իրաւ Բաթումը այնպէս է առաջանում, որ բոլոր եկած բաղդախնդիրների գրպանները ոսկով պիտի լցվեն։ — Պետերբուրգից նոր դարձած օֆիցերները չռայլութեամբ վատնում էին այս և այն միջոցով ձեռք բերած փողերը ուրախ և զուարթ կոնծելով պօրտօ-ֆրանկօ՝ Բաթումի արժան շամպանիա գինին։ Հիւրանոցի տէրերն էլ յափշտակվելով ռուս օֆիցերների առատաձեռնութեամբ աւելի և աւելի զարդարում էին հոտած հիւրանոցները, վաճառականները աւելցնում էին խանութների թիւը, այնպէս որ մրգեվաճառը, կերակուր պատրաստողը, հացթուխը և այլն իրենց վերջին կոպէկները ծախսեցին մանր փայտեայ խրճիթներ շինելու պոլիցիայից նշանակած տեղերում, յայտնի վճարքով յօգուտ քաղաքի և այսպէս կարճ ժամանակում ունեցանք ուտելեղէնների անհագին փայտաշէն բազար, հազար և մէկ հիւրանոց ու խանութներ թւով այնքան, որքան հոգի չը կար Բաթումում, ինչպէս վերջին անգամ հաշւեցին։

Քանի մի ամսից յետոյ աշխուժութիւն տւող Բաթումը նուազեց ժողովրդից, առևտուրը բոլորովին դադարեց։ Տարեկան 100 ղուրուշ արժեցող տունը (թուրքի ժամանակ), որ վարձել էին մինչև 2000 րուբլով, այսպիսիները ամենքից առաջ գրպանները թափ տալով փախան, գալիս էին դոցա տեղ ուրիշները, նոյն կերպով վարձում և նոյն կերպով սնանկանալուց յետոյ փախչում էին։

Այսպիսի անհամբաշխ, անկանոն գործերի հետևանքը բնականապէս այն եղաւ, որ չըջմօլիկ վաճառականների պատերազմում վաստակած փողերը՝ բոլորը անցան Բաթումի կալուածատէրերի ձեռքը, որոնք երազով չէին տեսած ռուսի թղթադրամի կապոցը, որ մեծ հաւատարմութեամբ ընդունում էին թուրք կայմէի փոխարէն։ Իսկ մեր վաճառականները հառաչելով և իրանց խաբված տեսնելով, խեթում էին աչքերը Բաթումի վրա ու անիծելով հեռանում էին։ Ներկայումս Բաթումի այդ աննախանձելի դրութիւնը աւելի սաստկանում է և օրից օր Բաթումը ամայանալու վրա է։ Աւելացրու սրա վրա և դժգոհ ժողովրդի գաղթելը։ Բաթումի նահանգը, որի բնակիչները վրացի-մահմետականներ են, բոլորը մեծ դժգոհութեամբ գաղթում են Տրապիզոնի և Բրուսայի շրջակայքը. ինչպէս լսեցի ժողովրդի կէս մասը արդէն գաղթել է և դեռ շարունակում են գաղթել։ Ի՞նչ անեն այն հին՝ թւով աւելի շատ խանութպանները, որոնց առևտուրը այդ գաղթող աջարացիների հետ է. կարծիք չը կայ, որ այս անհագին Աջարա ասված բազարը, որ Բաթումի մի հին բաղն է կազմում, կամայանայ բոլորովին և քաղաքիս մեծ դժուարութիւն կը լինի այդ անճոռնի և տգեղ շինութիւնները վերանորոգել տալ կամ գնել, երբ պարապ և անգործ կը մնան։ Աջարացոց գաղթել սկսելուց յետոյ օրէ օր աւելի թանգանում են անհրաժեշտ ուտելեղէնները, օրինակ ձուն, հաւը, միսը, ածուխը և այլն, այնպէս որ քիչ ժամանակից յետոյ շատ կը դժուարանայ մեր բաթումցոց ապրուստը։ Ծովի ալեկոծութեան պատճառաւ երբեմն 10 օրով ոչ մի քաղաքի հետ հաղորդակցութիւն չէ ունենում և այդ միջոցում ուտելու ոչինչ չէք գտնի այստեղ, — որպէս մի կղզիացած «Սահարայում»։ Ինչ կարելի է սպասել այսպիսի մի քաղաքից, որ իրան կերակրել անկարող է և սպասում է ուրիշ քաղաքներից։ Իր շրջակայքում ոչինչ չունի արտահանելու և ոչ քաղաքում ծախելու բացի քանի մի մրգեղէններ, իսկ ժողովուրդը դեռ կիսավայրենի դրութեան մէջ և պարապմունքը լոկ աւազակութիւն և մարդասպանութիւն է, ուտելիքն էլ միայն ճաղի է (կուկուրուզ) և լոբի։ Ահա այսպէս, մեր երևելի և հռչակված Բաթումը գտնվում է իր վաճառականութեամբ աւելի վատթար դրութեան մէջ, քան սպասում էինք, քան թէ սկզբներումն էր։ Աւելցան տէրութեան քանի մի շինութիւններ և միայն տէրութեան պաշտօնեաների տներ, որոնց մասին ուրիշ անգամ կը գրեմ։ Հայերս ունենք այստեղ մի փայտաշէն եկեղեցի, որ շինվեցաւ շնորհիւ տեղիս արժանապատիւ Տէր-Կոնստանտին Տէր-Ստեփանեանի և տըղայոց ու օրիորդաց ուսումնարան։ Հայերի թիւը (լուսաւորչական) հասնում է 400 հոգու, որոնց մեծ մասը Տրապիզոնից վաճառականներ են։ Ուսումնարանը կառավարում են հինգ հոգաբարձուներ, որոնք յանձն են առել ժողովրդից ամսական վճարք (իւրաքանչիւրի կարողութեան համեմատ) ժողովել, կամ ուրիշ մի այլ միջոց փնտռել։ Ցաւօք սրտի պէտք է ասեմ, որ մեր տաճկահայ եղբայրները բոլորովին անտարբեր են մնում դէպի ուսումնարանը և եկեղեցին։ Խեղճ ռուսիացի

Երկու մարդոց ոտքը կոտրվում է, ծանր կոտրվածինը առողջանում է, իսկ թեթև վնասվողը մեռնում է, թէպէտև բժիշկն երկուսին էլ միակերպ էր բժշկում։

Զարմանալին այն է, որ բժշկին կանչում են, երբ արդէն հիւանդը հոգեվարքի մէջ է և պահանջում են նրանից առողջացնել մեռնողին։

Եթէ հարցնում ես, թէ ինչի վաղ չը կանչեցիք, պատասխանում են, թէ մենք կարծում էինք, որ հիւանդութիւնը չնչին է։ Եթէ իրանք իրանց թոյլ են տալիս բժշկական դատողութիւն տալ, բժիշկը չէ կարող յաջողութիւն տալ։

Ձեզ մեղադրեցի ամենայն կողմից. մեղադրեցի և բժիշկներին։

Ուրեմն ինչ անենք, որ հիւանդը կարողանայ յաջող բժշկվել։ Ես ձեզ ցոյց կը տամ ճանապարհը, հետևեցէք իմ խորհուրդներին և ինձնից միայն շնորհակալ կը լինէք։

Հասարակութեան մէջ տարածված է մի շատ վատ սովորութիւն, այն է հիւանդի վրա մի քանի բժիշկ փոխել, դրա հետևանքը շատ վատ է։

Եթէ ամենայն անգամ նոր բժիշկ է մտնում ձեր տուն, համոզված կացէք, որ նա առանձին ցաւակցութիւն չէ կարող ունենալ ձեզ համար, նա ձեզ չէ կարող սիրել։ Նա իր պարտքը կատարում է և գնում է, մանաւանդ երբ նա գիտէ, որ այդ մարդը խաբելու է նրան և թողնելու բժշկին առանց վարձատրութեան. եթէ բժիշկը երկրորդ անգամ այդ տունը մտնի, նա շատ յարգելի մարդ է. այսպէս բժիշկների թիւը շատ մեծ է։

Դուք գերդաստան ունէք մեծ կամ փոքր, հարկադրված էք լինում տարին մի քանի անգամ բժիշկ կանչել ձեր տուն։

Բռնեցէք մի բժշկի ձեռը, որին դուք լաւ և գիտուն էք համարում, նրան ձեռից մի՛ք թողնի, նրա բոլոր պահանջները կատարեցէք անտրտունջ և ուրախութեամբ, նա ձեզ համար շատ հարկաւոր մարդ է, աշխատեցէք որ նա ձեր գերդաստանը սիրի, որ նա ձեր տուն մտնելուս կարծի թէ իր տունն է մտնում։

3) Բժիշկը կարծում էք պստիկ մարդ է, նա շատ մեծ է և զօրաւոր է, որովհետև ձեր ցաւը, երբեմն ձեր կեանքը նրա ձեռքին է։

4) Այն բժիշկը, որին դուք կընտրէք ձեզ համար, նա պէտք է լինի ոչ թէ միայն գիտուն, այլ և բարի, ազնիւ և բարոյական մարդ. նա իմանում է ձեր բոլոր հանգամանքները, որովհետև և պահանջում է, և երբեմն պէտք է ասէք այն, ինչ որ ձեր կինը կամ դուք խոստովանելուս նաև քահանային չէք ասում։ Նա գիտէ ձեր տան բոլոր գաղտնիքը։ Տանու բժիշկ ունենալու օգուտն այն է, որ նա ուսանում է տանեցոց մարմնի որպիսութիւնը ինչպէս առողջ, նմանապէս և հիւանդ ժամանակ, գիտէ ինչ հիւանդութիւններ են ունեցել տանեցիք, գիտէ ո՞ր դեղն է ինչպէս ազդել նրա վրա և այլն։ Յայտնի է որ մի դեղ մէկին օգնում է, իսկ մի և նոյն դեղը միւսին՝ մի և նոյն հիւանդութիւն ունեցողին չէ օգնում կամ ուշ է ազդում։ Այս բոլոր բժշկական հաշիւները ի հարկէ հասարակութիւնը չը գիտէ. մենք բժիշկներս պարտաւոր ենք բացատրել, բայց ասողին լսող պիտի։

5) Տանու բժիշկը (բայց ո՛չ բոլոր բժիշկները) պէտք է լինի երեխայք սիրող մարդ, որ երեխայքն էլ նրան սիրեն, նրան ուրախութեամբ տեսնեն, նրան շուտ սովորեն, չը վախենան նրանից և իրենց տանումարդ, իրենց բարեկամ համարեն։ Եթէ այս պայմանները կը կատարէք, այն ժամանակ երեխան ամեն հարցի կը պատասխանի, նրբան քննելը, նրա ցաւն որոշելը և բժշկելը շատ կը հեշտանայ։ Բժիշկը այդ պստիկ մարդու բարեկամն է, նա նրանից չէ վախենում, այլ սիրով է ընդունում նրա բոլոր խորհուրդները և յաջող բժշկվում։

Մի քանի գերդաստանում, որտեղ ես լաւ ծանօթ եմ, տուն մտնելուս, տանեցիք երբեմն ասում են երեխանց՝ սուս կաց, բժիշկը եկաւ. երեխային բժշկից վախեցնելը շատ վատ սովորութիւն է, կարծես թէ բժիշկը պէտք է ջօջօ լինի երեխանց համար. ընդհակառակը, նրանք չը պէտք է վախենան բժշկից, բայց ես այդ երեխէքի հետ լաւ ծանօթ լինելով, նրանք իրենց մօր ասածի վըրա ամենևին ուշադրութիւն չեն դարձնում, և թռչոտելով գալիս են մօտս, որովհետև ես նրանց հին բարեկամն եմ, նրանք ինչի պէտք է վախենան ինձանից։

6) Երբ դուք այնտեղ հասնէք, որ բժիշկը իրեն համարում է ձեր տան բարեկամ, այն ժամանակ գիշեր թէ ցերեկ, երբ հարկաւոր լինի, նա կանգնած կը լինի իր հիւանդ փոքրիկ բարեկամի անկողնու մօտ, որովհետև երկուսն էլ միմեանց սիրում են։ Ինչպէս թողնես մի փոքրիկ մարդու հիւանդ, առանց նրան տեսնելու և օգնելու, երբ նրան սիրում ես, ինչպէս չը սիրես նրան, երբ գիտես, որ նրապէսներն են միայնակ ազնիւ մարդիկ։

Եթէ մի բժիշկ երեխաներին չէ սիրում, նրանց հետ վարվել չի գիտէ, նա տանու բժիշկ չէ կարող լինել, որովհետև երեխան սիրում է միայն այն մարդուն, ով որ նրան սիրում է։ Եթէ մի մարդ, որ երեխայ չէ սիրում, պատահում է գերդաստանում և ծնողներին հաճոյանալու կամ քաղաքավարութեան համար կանչում է գուրգուրելու երեխային, որ շատ տգեղ բան է, երեխան նոթերը կիտում է և չէ մօտենում նրան, թէպէտ և նրան արդէն մի քանի անգամ տեսել է, իսկ երեխայ սիրող մարդուն իսկոյն մօտենում է, կամ թէ շուտ է սովորում նրան և միշտ ժպտալով է հանդիպում այդ մարդուն։

7) Եթէ պատահեց, որ ձեր բժիշկը դժուարանում է հիւանդութիւնը որոշել, նա միշտ օգնութիւն կը կանչի իր ընկերոջ, իսկ եթէ դուք պահանջէք մի որ և իցէ բժշկի հետ խորհրդակցել ձեր հիւանդի մասին, նա ձեր պահանջը միշտ ուրախութեամբ կը կատարի, որովհետև իրեն օգուտը այդ է պահանջում։

8) Եթէ բժիշկը գիտէ, որ նա ձեզ համար թանգ չէ և դուք նրան արհամարհում էք, երբ նա ձեզ հարկաւոր չէ, բնականապէս նա ձեզ պէտք է արհամարհէ։

Աշխարհումս ամենայն բան փոխադարձաբար է, ուրեմն և հիւանդի և բժշկի յարաբերութիւնը փոխադարձաբար պէտք է լինի։ Բժիշկը հրեշտակ չէ, այնքան ինքնազոհութիւն մեզ պահանջի նրանից, նա մարդ է։ Նա ինչի համար ամենայն րոպէ պէտք է պատրաստ լինի ձեզ ծառայելու։

9) Տանու բժիշկ ունենալը և նրան ռոճիկ տալը այնպէս հարկաւոր է գերդաստանի և ամեն մարդու համար, ինչպէս տան նորոգելը (րէմօնտ) տան տիրոջ համար։ Ամենայն տարի պէտք է մի գումար մսխել և տունը պահպանել, որ փուլ չը գա և արդիւնք բերի, նմանապէս և ամենայն տարի իւրաքանչիւր գերդաստան պէտք է մի գումար նշանակէ իր մարմնի պահպանելու համար։ Դուք գիտէք, որ բժիշկները մեծ մասամբ զբաղված են, երբեմն յոգնած են և չեն կարող ձեր հիւանդի մօտ գալ և ձեր հիւանդը մնում է առանց բժշկի։ Եթէ կամենում էք, որ բժիշկը ձեզ համար միշտ պատրաստ լինի և յաջողակ բժշկէ, պէտք է հետևեալ կարգադրութիւնն անէք. եթէ մի քանի գերդաստան միանաք, կարող էք ամենաչնչին տարեկան տուրքով (ամեն մէկից) ունենալ բժիշկ, որ միշտ պատրաստ կը լինի միայն ձեզ համար և հարկաւորութիւն չի ունենայ ոչ ծառայել, ոչ առանձին պրակտիկայի ետևից ընկնել, որովհետև ձեր տուածը նրա համար բոլորովին բաւականացուցիչ կը լինի և նա կարող է իր գործով և ձեզ համար աւելի խնամտանքով աշխատել։ Կարճ, պէտք է մի բժշկի ժողովուրդ դառնալ, ինչպէս մի եկեղեցու ժողովուրդ էք գրվում, որտեղ և մշտական ճաշակվում, կնքվում, աղօթում էք։ Այսպէս են անում եւրոպական գերդաստանները, որ օգտաւէտ է թէ իրենց և թէ բժշկին։

10) Բժշկին հարկադրել բժշկելու, անկարելի է, որովհետև և ոչ մի լաւ հետևանք չէք կարող ստանալ, ուրեմն աշխատեցէք որ բժիշկը ձեր բարեկամը լինի, սիրի ձեզ, և նրանից միայն օգուտ կը տեսնէք։ Ես բացատրեցի ձեզ թէ ինչպէս պէտք է վարվել բժշկի հետ, ինչ նրանից պէտք է պահանջել և ինչ է բժշկի պահանջը։ Իմ միակ ցանկութիւնն էր տալ ձեզ օգտաւէտ խորհուրդներ։ Եթէ ձեզնից գոնէ մի քանիսին համոզեցի ընդունել իմ կարծիքներս, աշխատեցէք տարածել. այդ աւելի ձեր օգուտն է քան թէ բժշկինը։

Բժիշկ Լևոն Տիգրանեան

մրգավաճառը աւելի արագութեամբ տալիս է յօգուտ ուսումնարանի կամ եկեղեցու քան Թիւրքիացի վաճառականը, իսկ ժողովքի ժամանակ ամենից շատ պահանջողը և ազգասիրութիւն պոռացողը նոքա են, չը նայելով նրան, որ երկու աշակերտ չը կայ ռուսիացի, այնու ամենայնիւ ուսումնարան պահպանողը միայն նորեկ ռուսիացիներն են. իսկ նոցա միմեանց մէջ ունեցած խռովութիւնը և բամբասանքը որ ուսումնարանին և եկեղեցու օգտին վնաս են տալի, դորա մասին հարկաւոր է լռել, թող իրանք զգան ուսումնարանի հոգաբարձուները, որ ամենքը բաւականին հասկացող և ազնիւ երիտասարդներ են՝ որոշել են անխտիր ընդունել բոլոր հայ անուն կրող զաւակաց՝ լինի կաթօլիկ, լութերական կամ մինչև անգամ մահմետական. իսկ մեր ուսուցիչը բաւական արժանաւորներից է և Ներսիսեան ուսումնարանում մի ժամանակ ամենախղճմտաւոր վարժապետն էր. Մնում է խնդրել մեր Բաթումում բնակվող Թիւրքիացի հայ եղբարցը որ օգնեն հոգաբարձուներին և քահանային եւ սիրտ տալով չը խնայեն իրանց կոպէկը ազգի խեղճ զաւակաց ուսում տալու համար.

Արսէն

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԻ ՆԻՍՏԸ

Յուլիսի 11/23 անգլիական պարլամենտի երեկոյեան նիստում Միսթր Բրէյս, որ մայրաքաղաքի Թաուէր-Համլէտս թաղի ազատամիտ ներկայացուցիչն է, հրաւիրում է պարլամենտի ուշադրութիւնը Փոքր-Ասիոյ և Հայաստանի վրա Բերլինի դաշնագրութեան 61-դ յօդուածի համեմատ և պահանջում է ցոյց տալ ամեն դիպլօմատիկան գրութիւնները Հայաստանի, Փոքր-Ասիոյ և Սիւրիայի ազգաբնակութեանց վիճակի վրա: Նա ասում է, Տաճկաստանի վիճակը անյոյս է. տաճկական տէրութեան քայքայվելը միայն մի քանի տարիների խնդիր է. հարցը միայն դա է, թէ ովքեր պիտի բաժանեն իրանց մէջ այդ հողերը: Այդ երկիրը պէտք է քրիստոնեաների և ոչ թէ մահմետականների ձեռքով կառավարվի: Նա յոյս ունի թէ Անգլիոյ կառավարութիւնը ոչ թէ պետութեանց միջի համաձայնութիւնը կը պահպանէ և պետութեանց մէջ ծագող նախանձի ամեն առիթից խոյս կը տայ, այլ նա և իր ազդեցութիւնը և բարոյական ճնշումը կը գործադրէ պարտուպատշաճ նորոգութիւնները ներմուծանելու: Սըր Կրինէվէյ սատարում է ճառասացին ասելով, թող կառավարութիւնը վստահ լինի, որ ամեն որ և է բարւոքմունք որ նա (կառավարութիւնը) ուզենայ մտցնել այն գաւառները, պարլամենտը կօժանդակէ:

Սըր Չարլս Դիլք շնորհաւորում է միսթր Բրէյսի ճառը, որի բովանդակութիւնը մեծամասամբ համապատասխանում են իր գաղափարներին: Վերջին լուրերին նայելով, որ Թագուհու կառավարութիւնը ստացել է Հայաստանից, այնտեղ տիրում են զեղծումներ, անիշխանութիւն (anarchie), իրաւանց ոտնահարում և կենաց ու ընչից անապահովութիւն: Տաճկաստանի ասիական գաւառների վարչական զեղծումները ամենասաստիկ գոյներով էլ գրեթէ հնար չէ նկարել: Ինչ որ վերաբերում է Բարձր Դրան վրա ճնշում գործածելուն, դա մինչև ցարդ միայն Անգլիան չէր անողը, այլ վեց պետութիւնները միասին: Թէև նախընթաց ատենախօսին այս կէտը ծիծաղելի է երևում, բայց դա իրողութիւն է, որ իրաւի Անգլիոյ կառավարութիւնը յաջողել է բոլոր պետութեանց մէջ կատարեալ համաձայնութիւն գցել: Հէնց բուն այս պատճառով էլ ստիպված է Տաճկաստանին բանի գործադրել տալու նորոգութիւնների մասին քիչ խօսելու: Մանրամասնութիւնները կարելի է միայն այն ժամանակ հաղորդել, երբոր միացեալ 5 պետութիւնքն էլ համաձայն կը լինին: Լօրդ Սալսբըրիի սկզբնական պահանջները յայտնի են. բայց նա յետոյ մեղմացրեց նրանց, և պահանջում էր որ քուրդերի ձեռքից նեղված գաւառներումը ժանդարմներ դնելով սկիզբն անէին: Բայց Բարձր Դուռը ոչինչ չարեց և Հայաստանը այսօր առաւել շատ է չարչարվում քան թէ այն ժամանակ: Երբեմն երբեմն այո՛, Թիւրքի կառավարութիւնը խօսք է բաց թողել նորոգութեանց մասին: Երբոր 1879 կոմիսարները պէտք է գնային Փոքր Ասիոյ արևելեան կողմը, տեղական քրիստոնեայ ժողովրդի գանգատները քննելու, սըր Հէնրի Լէյարդ առաջարկեց, որ այն կոմիսիօնին անգլիացի պաշտօնեաներ էլ մասնակցէին. Բ. Դուռը չընդդիմացաւ դրան: Բացի դմանէ մի տեղական խորհրդատու յանձնաժողով էլ է եղել, որ քննէ մտցնելի նորոգութիւնները: Բայց Բ. Դուռը բացարձակապէս ոչինչ չէ արել: Մի դէպք միայն ապացուցանում է թէ Բ. Դուռը որքան չնչին կարևորութիւն է ընծայում այն սկզբունքին, որը լօրդ Սալսբըրի այնքան կարևոր էր համարում: Լօրդ Սալսբըրի պահանջել էր, որ Հայաստանում նորոգութիւններ մտցնելու մասին պէտք է որ տեղական կուսակալները մի քանի տարի շարունակ մնան իրանց պաշտօնում և ուրիշ տեղ չը կանչվեն, եթէ գործունեայ մարդիկ են: Աբեդդին փաշան պատուական պաշտօնեայ էր երևում, բայց դարձեալ շուտով ետ կանչեցին: Նոյնական գրութեան պատասխանել է Բ. Դուռը: Իր մէկ պատասխանում Բ. Դուռը կասկածում է անգլիական հիւպատոսների Հայաստանի ազգաբնակութեանց մասին տուած տեղեկութեանց ճշմարտութիւնը: Սա խիստ ցաւալի է. այս դէպքում ստիպված է կառավարութիւնը իր և միւս պետութեանց ձեռքը ստոյգ տեղեկութիւններ բերելու համար անմիջապէս կարգադրութիւն անելու, որ պարզ իմացվի թէ Հայաստանում ո՛ր ազգից ո՞րքան հոգի կայ: Տաճկաստանը ուզում է միայն մէկ օրէնք դնել ամբողջ տէրութեան համար՝ ինչ ինչ փոփոխութիւններով այստեղ այնտեղ: Բայց (Անգլիոյ) կառավարութիւնը այդ բանը անտեղի է համարում, որովհետև նա անհնարին է տեսնում մէկ օրէնքը բոլոր գաւառների համար: Նոյնական գրութիւնը յանձնված է Բ. Դրան յունիսի 12-ին. դա հրաւիրում էր Բ. Դրան ուշադրութիւն դարձնել Բերլինի դաշնագրութեան 61 յօդ. վրա, բայց Բ. Դուռը պատասխան է տուել յուլիսի 7-ին, որ պարլամենտին պէտք է ներկայացնվի: Բ. Դուռը իր պատասխանի մէջ մի քանի նորոգութիւններ է յիշում, որ կարելի էր մտցնել, օրինակ համայնքների լուծումը, ընդունակ և ազնիւ անձանց պաշտօն յանձնել առանց կրօնական խտրութեան, ևայլն: Բայց Թագուհու կառավարութիւնը չէ կարող այդպիսի ընդհանուր խոստումներով գոհ լինել. բայց մի քանի մանաւոր պատճառներով չէ կարող հաղորդել հիմա, թէ սրա դէմ նա (Անգլիոյ կառավարութիւնը) ինչ քայլեր անել է որոշել: Այդ քայլերը պէտք է միւս մեծ պետութեանց հետ համագործողութեամբ կատարվեն, վասնորոյ և անկարելի է այստեղ ներկայացնել պարլամենտին:

Միսթր Օնսլօ փափաքում էր իմանալ թէ արդեօք այժմ են գործածելու: Սըր Լօսըն նըկատում է թէ ամեն կերպով պէտք է գուն գործէ չը թողուլ, որ Տաճկաստանի դէմ պատերազմական ցոյցեր անվին: Միսթր Բէլֆըր կասկած է յայտնում Եւրոպայի համաձայնութեան տևողականութեան մասին: Միսթր Մը-Քօն վախենում է, որ եթէ Հայաստանում կառավարչական դրութիւնը չը վերանորոգվի, ռուսական խորագիտութիւնք (intrigue) կարող էին այնտեղ էլ, ինչպէս եւրոպական Տաճկաստանում եղաւ, եղեռնագործութիւններ յարուցանել: Միսթր Լաբուշէր զգուշացնում է կառավարութեանը, որ բանը մինչև այնտեղ չը հասցնեն որ այլևս ուրիշ ճար մնացած չը լինի, բացի ուրիշի օգնութեամբ կամ առանց նրան, Տաճկաստանի դէմ ույժ գործածելուց: Միսթր Ալմէդ-Բարթըլըթ հակառակ է առաջարկութեան նրա համար, որ Բրիտանիոյ կառավարութեան կողմանէ անիրաւութիւն կը լինէր Դռնից պահանջել Բերլինի դաշնագրութեան ինչ ինչ որոշումների իրագործութիւնները, մինչդեռ ոչինչ չէ լինում այն որոշումներից յօգուտ Տաճկաստանի եղողները կատարելու:

Միսթր Գլէդսթըն նկատում է թէ առաջ պէտք է ապացուցանել այդ Տաճկաստանի դէմ գործված անիրաւութիւնը. քանի որ Տաճկաստանն ինքն արդէն իրան յանցաւոր է խոստովանում: Նա զարմանում է թէ ինչպէս կրկին անգամ փորձ են փորձում այն խօսքերի համար, որ նա մի քանի ժամանակ առաջ խօսել է իբրև մի աննշան մասնաւոր անհատ, երբոր դիմադրական խմբի անդամ էր, հիմա նրա վրա մի պատասխանատուութեան բեռ գլորել, որը միայն կառավարութեանն է պատկանում: Կառավարութիւնը իրաց այս վիճակին մէջ բնաւ ստիպված չէ ասելու թէ ճնշելու քաղաքականութեան կը հետևի թէ ոչ. պարլամենտը պէտք է վստահաբար ընդունէ, որ կառավարութեան շահը պահանջում է, յայտնել իր քաղաքականութիւնը: Եւրոպական համաձայնութեան նա երբէք մեծ կարևորութիւն չէ ընծայել, միայն սա է պնդել թէ առանց դրան մի բան չի լինի. իբրև մի վատ օրինակ նա յիշեցնում է անգլօ-տաճկական դաշինքը: Ճշմարիտ է Հայաստանի դրութիւնը դժուարութիւններ ունի. այն կարգադրութիւնները, որոնք պէտք է կատարվեն, վերաբերում են բոլոր կրօնքների դաւանողներին: Այս հակաճառութիւնը նրան համոզեց որ պարլամենտի ամեն կուսակցութիւններն էլ նրան կօգնեն երբոր նա աշխատէ Տաճկաստանին բարենորոգութիւններ անել տալու:

Միսթր Բուրք, նախկին փոխ քարտուղար արտաքին գործերի, պաշտպանողական կառավարութեան ջատագով է հանդիսանում Գլէդսթընի յարձակմանց դէմ: Նա հերքում է այդ վերջինս ասածը իբր թէ անգլօ-տաճկական դաշինքը գրգռել է Ֆրանսիայի նախանձը: Նա հրաւիրում է կառավարութեանը, պարլամենտին ստոյգ տեղեկութիւն տալ, թէ ի՞նչ տեսակ ճնշում պէտք է գործադրվի Տաճկաստանի դէմ: Անտարակոյս՝ մեծ են Հայաստանի դժուարութիւնները. բայց դորանք պէտք է վերանան, եթէ ոչ հետևանքը ծանր կը լինի: Նա կարծում է թէ հայերը և նոյն իսկ միւս տաճկական ցեղերն էլ աւելի շատ բան են սպասում Անգլիոյ ընթացքից քան մի որ և է եւրոպական համաձայնութիւնից: Նա խոստանում է յանուն դիմադրական (Բիքընսֆիլդի) կուսակցութեան, որ նրանք պատրաստ են կառավարութեանը ամեն հնարաւոր օգնութիւնն անել, որ Տաճկաստանի յարաբերութիւնները մի կանոնաւորութիւն ստանան:

ԱՆԳԼԻԱ

Լրագիրների մէջ կարդում ենք հետևեալը:

Նորերումս անգլիական կառավարութիւնը ներկայացրեց պարլամենտին մի օրինագիծ իրլանդական հողերի կապալառուներին վարձատրելու մասին, որոնց իրլանդական կալուածատէրերը հեռացնում են իրանց հողերից: Կառավարութիւնը առաջարկում էր իր օրինագծով վարձատրել երկրագործ կապալառուներին: Ամենքը կարծում էին, որ նախագիծը կընդունվի, բայց պարլամենտը հերքեց նրան 282 ձայների բազմութեամբ 51 ձայնի դէմ: Կառավարութիւնը անդադար մտատանջված էր լինում այն վտանգների վրա, որոնք կարող էին առաջանալ այդ օրինագծի մերժելուց, բայց պահպանողական կուսակցութիւնը յաղթող հանդիսացաւ: Հեռագիրը հաղորդում է, որ լօրդ Բիկօնսֆիլդ չափազանց ընդդիմանում էր օրինագծի ընդունելուն:

Եթէ ճշմարիտ նախկին մինիստրութեան առաջնորդի ազդեցութիւնն էր պատճառ, որ օրինագիծը մերժվեցաւ, այս անգամ էլ լօրդ Բիկօնսֆիլդ առանձին լաւութիւն չարաւ իր հայրենիքին: Այդ օրինագծի մերժելու առիթով կարող է պարլամենտը զղջալ, որ հետևեց Բիկօնսֆիլդի խորհուրդներին, որովհետև կառավարութիւնը իր օրինագծով կամենում էր առաջն առնել այն հողային շարժմանը, որ վերջին ժամանակներում նկատվում է Իրլանդիայի մէջ:

Աֆղանիստանի մէջ վերջին ժամանակներում պատահած անցքերի սկզբնապատճառն էլ նոյն լօրդ Բիկօնսֆիլդն է, որի խորհուրդներին այժմ հետևեց լօրդերի ժողովը:

Այս տխուր անցքերի մասին այժմ մտածում է ամբողջ Անգլիան: Աֆղանիստանի մէջ պատահած անցքերի մէջ ոչ թէ միայն աֆղանական գործերը, այլ և նոյն իսկ Հնդկաստանի շահերը մեծ դեր են խաղում: Գեներալ Բերօուսի յաղթվելը առիթ տուեց անգլիական մամուլին ուշադրութիւն դարձնել լօրդ Բիկօնսֆիլդի ստեղծած աֆղանական հարցի դրութեան վրա: Այդ հարցը հետաքրքրում է անգլիացիներին ոչ թէ միայն Աֆղանիստանի, այլ և Հնդկաստանի վերաբերութեամբ:

Ամենը իմացող և նախատեսող «Times» լրագիրը հարկաւոր համարեց բարձրացնել մինչև անգամ այն հարցը, թէ Անգլիայի ույժի և բարօրութեան պահպանելու համար որքան անհրաժեշտ է Հնդկաստանի պահպանելը զօնէ այն պայմաններով, որոնցով նա այժմ շրջապատված է: Լրագիրը այն եզրակացութեան է հասնում, որ աշխարհի մէջ կատարվող բոլոր անցքերը Անգլիայի համար այն ընդհանուր յատկութիւնն ունեն, որ նա իսկոյն իր բոլոր ուշադրութիւնը Հնդկաստանի վրա է դարձնում:

Ռուսաստանի կողմից Ասիայում կամ Եւրոպայում արած ամենափոքր քայլի ժամանակ ասում է «Times», մենք այն եզրակացութեան ենք հասնում, որ նա իր նախանձոտ հայեացքները Հնդկաստանի վրա է գցում: Եթէ մեր զօրքերը մի տեղ յաղթվում են, մենք իսկոյն հարց ենք դնում, թէ ինչ ազդեցութիւն կը գործէ մեր յաղթվելը հնդկաստանցիների ուղեղների վրա: Որտեղ և ինչ որ պատահում է, ամեն բան բացառապէս Հնդկաստանի վերաբերութեամբ է գնահատվում:»

Հնդկաստանին սպառնացող վտանգի մասին յայտնած ամենաչափազանցացրած միտքը Անգլիայի մէջ միշտ կողմնակիցներ է գտել: Դժուար է հաշուել այն բոլոր զոհաբերութիւնները, որոնց արել է Անգլիան, երբ երկիւղ է կրել կորցնել իր ազդեցութիւնը Գանգեսի ափերի վրա: Նոյն իսկ աֆղանական պատերազմի պատճառը այդ երկիւղը դարձաւ: «Times» լրագիրը հասնում է հետևեալ իրաւացի եզրակացութեանը: «Անգլիան վերջապէս պէտք է դրական պատասխան տայ հետևեալ հարցին. արդեօք նրա բռնած դիրքը Հնդկաստանի մէջ արժէ՞ այդ բոլոր զոհաբերութիւններին»:

Գլադստօնի հիւանդութեան մասին լրագիրներին հաղորդում են, որ հիւանդութեան կրիտիկական դրութիւնը անցել է և որ նա հետզհետէ լաւանում է:

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ